

'את פניך ה' אבקש' – למנהג אמירת לדוד ה' אורי וישעי' בימי אלול

הקדמה

המנהג לומר את פרק כז בתהילים 'לדוד ה' אורי וישעי' מראש חדש אלול עד שmini עצרת בבוקר ובערב בסיום התפילה מובא ב'קיצור שלחן ערוך'¹ וב'משנה ברורה'², וכן רוחה הנוהג הלכה למעשה ברוב קהילות ישראל.³ מה מקורו של המנהג? מה יש בו במצוור זה שדוקא הוא נבחר, לצד תקיעת השופר, לפתוח את חדש אלול ואת הימים הנוראים?

א. השתלשלות המנהג

המצוור מופיע לראשונה, כחלק מסידור התפילה, בסידורו של תלמיד ה'בעל שם טוב', ר' שבתי מרשקוב, 'סדר תפילה מכל השנה עם כוונות האר"י', שנדפס לראשונה בקורין בשנת תקנ"ד. משם השתלשל המנהג בספריו הפוסקים. ראשון ובולט שבהם ספרו של ר' אפרים זלמן מרגליות 'מטה אפרים' (ס"י תקפא סע' ו), שם הוא דין בפרוטרוט בזמן אמירתו של המצויר:

נווהgin במדינות אלו מראש חדש אלול ואילך עד יום כפור לומר בכל יום אחר גמר התפילה מצומר כ"ז בתהילים לדוד ה' אורי וישעי בוקר וערב. ואומרים אחריו קדיש יתום. ואנונונו נהוגן לאומרו עד שmini עצרת ועד בכלל.

.1. קיצור שלחן ערוך, ס"י קכח סע' ב.

.2. משנה ברורה, ס"י תקפא ס"ק ב.

.3. משמו של הגר"א מובא בספר מעשה רב, אות נג: 'מר"ח אלול עד יום הכיפורים אין אומרים קאפית כ"ז'. גם הח"י אדם אינו מזכיר אותו. יש סידורים המתימרים להציג את נוסח הגר"א, ששילבו את המצויר בתפילה, ברם הדבר תכוונה לאור האמרה המפורשת 'בעיטה רב'. אכן בסידור איזור אליהן, שבעירית ר"י כהן וש"ב י' וינograd, הנצמד בדיוקנות למסורת הגר"א, המצויר נעד. בקהילות ספרד יש שאומרים מצומר זה בחודש אלול, ויש שאומרים כל השנה בסיום תפילה שחרית של ים חול, ויש שנוהגים לאומרו לפניו תפילה ערבית בכל ימי החול. בעוד תימן הבלתיים אינם אומרים אותו כלל, והשאימים אומרים אותו בכל יום חול בשחריר.



ב. חגי תשרי

במדרש תהילים על אתר (כז, ד) קשוו בין המזמור ובין הימים הנוראים: רבנן פתרי קרא בראש השנה וביום הכהנים. אורי – **בראש השנה**, שהוא ים הדין, שנאמר והוציא כאור צדך ומשפטך צהרים (תהלים לז, ו). וישע – **ביום הכהנים**, שיושענו וימחול לנו על כל עוננותינו.

גם מדרש ויקרא רבה (פרק' כא פס' ד) מביא רמזים בפרק לראש השנה ויום הכהנים: רבנן פתרין קרא **בראש השנה ויום הכהנים**, אורי בר"ה וישע ביום הכהנים, ממי אירא עז' זומרת יה, בקרוב עלי מרעים אלו שרי אומות העולם, לאכול אתبشر לפי ששרי אומות העולם באין ומקטרגין על ישראל לפני הקב"ה ואומרים לפניו: רבש"ע אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז אלו מגלי עריות ואלו מגלי ימות לגיהנום, צרי ואובי לי. ביום החמה סס"ה יום השטן גימטריא שס"ד, שכלי ימות השטן מקטרג וביום הכהנים אינם מקטרג. אמרו ישראל לפני הקב"ה אם תחנה עלי מחנה של סמא"ל לא יראה לב שבטחתני בזאת יבא אהרן אל הקדש. אמnum זיקה זו מיוחסת רק לראש השנה וליום הכהנים, אך דורשי רשומות הוסיפו שהמלחים 'כי יצפנני בסכה' המופיעים בפרק רמזים לסוכות, ולכן אין להפסיק את אמרית המזמור ביום הכהנים, אלא נכון להמשיך את אמרתו עד שליה חג הסוכות.⁴ יש שמצוואו במזמור רמזים אף לאربעת המיניות:⁵ 'אהלו' – ראשית תיבות: אהרוג הדס לולב וערבה, וגם נטילתם ביחד רמזות לאיגוד של כל ישראל לאוגדה אחת – בצור ר"ת בינויים צדיקים ורשעים. ברם, רמזים אלו אינם מהווים הסבר מספק. רב' אברהם דוד לאוواتו בספרו 'שער הכלול'⁶ העיר שיש עוד הרבה פסוקים וביטויים בתנ"ר שנדרשים על ראש השנה ויום הכהנים, ולא ראיינו שקבעו לומר גם אותן פעמים בכל יום בימי אלול. והרב ברוך עופשטיין בספרו 'ברוך שאמר' על התפילה כתוב שלפי המדרשים היה צריך לומר את המזמור רק מרד"ה עד יוכ"פ ולא מר"ח אלול, ולכן יש סיבות נוספות לבחירת פרק זה לאמרה בימי אלול.

ג. י"ג מידות

ר' שבתאי מראשקוב, שהוזכר לעיל, נימק בסידורו את האמירה בסיבה אחרת:

4. כך כתוב ב'מטה אפרים', בחלק 'אלף למטה' סי' תקפא ס'ק ו כמו גם ב'קיצור שלחן ערוץ', שם. לחילוק המנהגים אם אמורים אותו עד הושענא רביה או עד שמיני עצרת, נראה שהדבר תלוי ביציאה מן הסוכה; בארכ' ישראל, שבה יוצאים בהושענא רביה, לא אמורים אותו בשמנני עצרת, ובחו"ל, שם ישבים בסוכה בשמנני עצרת ורק בתשיעי לא ישבים בסוכה, אמורים בשמנני עצרת.
5. פנוי יפות, ויקרא, לרבי פנהס בן צבי הירוש הלוי הורוביין, עמ' קלחה.
6. שער הכלול, פרק יא ווידי וונפלת אפים אותן כח (חוצ' קה"ת תשס"ה, עמ' מא).
7. ס' ברוך שאמר, תפילות השנה, לתפילתת חול, תל אביב: עם עולם, תשכ"ה-תשכ"ח, עמ' דא-רב.

מזמור זה יש בו י”ג שמות הויה וכאן אומרים אותו מראש חדש אלול, שמדובר חדש אלול נפתחים י”ג מכילין של רחמים ועל ידי אמרת המזמור יכולין לבטל מעלינו כל המקטרגים לפני בית הדין של מעלה.

בsegueון דומה מופיעים הדברים אצל ‘בעל הפלאה’ (לפרשת אחרי מות): ‘ושמעתי הטעם, מפני שיש בו י”ג שמות הויה כנגד י”ג מידות הנאמרים באלו’.قيدוע, מנהג הספרדים לומר סליחות מר”ח אלול, ועיקר הסליחות הוא אמרת י”ג מידות ע”פ הגמרא (ר”ה יז ע”ב): ‘כל זמן שישRAL חוטאין – יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם’. ולפי ההסבר הנ”ל אמרת המזמור, שיש בו י”ג שמות הויה, בחודש אלול, היא **מעין אמרת הסליחות**.

ד. תקיעת שופר

בסיידור הגר”א ‘אבני אליהו⁸ הביא שייכות נוספת של המזמור לימים הנוראים. הפסוק ‘שמע ד’ קולי אקריא וחנני וענני’ (פסוק ז) מתפרש כך: ‘**קולי** זה קול השופר הנשמע בראש השנה; **אקריא** זה יום הכהנים, כמו שנאמר בישעהו (נה, ז): ’דרשו ה’ בהימצאו, קראווהו בהיותו קרוב’, ואמרו חז”ל (ראש השנה יח ע”א): ’אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ויום הכהנים’ – על עשרת ימי תשובה נאמר ’דרשו ה’ בהימצאו’ ועל יום הכהנים נאמר ’קראוהו בהיותו קרוב’.

ה. ’lolā’ – אלול

פרשנים נוספים העירו שתיבת ’lolā’ בסוף המזמור – ’lolā האמנתי לראות טוב ה’ – מכילה את אותיות ’אלול’. כך כתב רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו ’פרי צדיק’ (ח”ה, דברים, עמ’ מד):

בתיבת ’lolā’ נרמז אותיות אלול, שאז הזמן לתקן מעשייו כדי שלא יגרום החטא... ומטעם זה אומרים מזמור זה בחודש אלול מפני שנזכר בו פסוק זה שבו נרמז שבאלול צריך לתקן מעשייו שלא יגרום החטא, שמר”ח אלול מתחילה ימי רצון ולכן מתחילה לומר מזמור זה דכתיב בו lolā.

ו. מבנה המזמור

עיוון במבנה המזמור עשוי להעניק תוכנה נוספת לשינויו לענייני דיומא. הפרק פותח בביטויים של ביטחון מוחלט בה: ’מי אירא... מיי אפחד... המה כשלו ונפלו... אם תחנה עלי מchnerה לא יירא ליבי, אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח... יסתירני בסתר אהלו’.

8. הובא בקובץ בית אהרן וישראל, שנה כ גליון ג (קיז), עמ’ קכמה.

9. לפי הסבר זה יש למזמור שייכות גם לאלו, שאז כבר מתחילה לתקוע בשופר.



לעומת זאת בהמשך מביע המשורר-המתפלל הרגשות אחרות. הוא מזכיר ביטויים של פחד, יתמות, הסתר פנים, תחינה ובקשה: 'שמע ה' קולי אקרה, וחנני וענני... אל תסתור פניך ממני, אל תט באך עבדך... אל תטהני ואל תעזבנ... אל תתנני בנפש צרי'.

כיצד יכול מזמור אחד להכיל שתי גישות מנוגדות בתכלית? יתרה מזאת, אפילו אם מזמור אחד יכול להכיל את שני המצבים הנפשיים השונים, האם אין להקדים את הביטחון לחשש? היינו מצפים להיפוכו של דבר: תחילת חשש ולבסוף ביטחון! וכן כותב

פייבל מלצר:¹⁰

בomezorno באה תחילה הבעת הביטחון ואחר כך הבקשה לשועה; תחילת השקט ואחר כך הסערה. תחילת התהילה ואחר כך התפילה. ובדרך כלל לנו יותר להבין תפילה העוברת לתחילה ולתודה, סערה המשתקcta וכמה לדממה, מאשר להיפך.

וכך הם פרקי תהילים צד, קטז, קיח ועוד.

וממשך פייבל מלצר¹¹ שאין לתמונה על היפוך הסדר:

'תכן והמשורר-המתפלל יפתח בהבעת הביטחון ורק אחר כך ירצה כל בקשוטיו. כי לא רק לגבי ענייני הגיון נאמר 'אין סדר למשנה' ו'אין מוקדם ומאוחר', אלא אף בהבעת רגשות, בהשתפות הלב, אין אלו צריכים לדרש הדרגה הגינונית והשתלשלות הגינונית.

בעקבותיו מסביר הרב נರיה גוטל¹² את התאמת הפרק לשיבוץ בימי אלול: גם הביטחון וגם התהינה גם בקשה צוז וגם בקשה אחרת, בסופו של דבר כולם מתנקזים לעניין אחד, לאחת שאלתי – קרבת ה'. וכך כל ימות השנה, וכך בוודאי ובוודאי בימים הנוראים, ימי הדין, אלול, וראש השנה ויום הכיפורים והושענא רבא. אמרו מעתה: המזמור משקף בצורה מזוקקת את חליפות המצבים מזה ואת התקווה והביטחון מזה, ואין להתפלא שדווקא אותו ראו כמתאים ביותר לשיבוץ בתפילות חדש אלול והימים הנוראים.

ונראה שההתאמה לימי אלול ולימים הנוראים אינה רק בשל ערובם הרגשות וחליות המצבים. ניכר שסדר זה של הקדמת הביטחון לתחינה ובקשה מתאים ביותר להקדמת ר"ה ליום הכיפורים; בר"ה אנו ממליכים את ה' וכולנו מלאי ביטחון שנצא זכאים בדין¹³, ורק לאחר מכן, ביום הכיפורים, אנו מתחננים על נפשנו ומקשים סליחה וכפרה.

1. עלית משה רבנו באלו – מקור ההשראה למזמור

דעות שונות יש בפרשני ספר תהילים על המציגות ההיסטורית שבעקבותיה אמר דוד המלך מזמור זה; האם בשעה שיצא למלחמה על אויביו,¹⁴ או דווקא בסוף ימיו כאשרומו לו אנשיו: 'לא יצא עוד איתנו למלחמה' (שמואל ב כא, יז), ומazel התרcz דוד בשירות

10. פni ספר תהילים, ירושלים תשמ"ג, עמ' סג.

11. שם.

12. טלי אורות, מכללת אורות ישראל, כרך ט"ו (תשס"ט), עמ' 7–18.

13. משנה ברורה, ס"י 'תקפא ס"ק כה.

14. ר"י יעבע, הובא בילקוט מעם לוועז (לד' יעקב כולי), על ספר תהילים צו, א.

ובزمירות ובתפילה, והאמין שbez'וכותן יתגבר העם על אויביו,¹⁵ או בברחו מפני שאל,¹⁶ או בברחו מפני אבשלום בנו.¹⁷ אך רובם לא עסכו במקורות ההשראה של מזמור זה. המלב"ם בפירושו לתהילים רמז על פרשת ההתגלות למשה, אחרי חטא העגל, רקע לחיבור המזמור:

ולכן אבקש הווני ה' דרכך (פסוק יא) וכמ"ש משה רבנו ע"ה על שאלה זו הראני נא את כבודך (שםות לג, יח).

הרב י' הדרי¹⁸ הולך בעקבותיו, ומוכיח מתוך מטבעות הלשון המשותפות וכן בצדדים עיוניים משותפים את הקשר שבין פרק ההתגלות למשה (שםות לג) לבין פרקנו: שלנגד עני רוחו של דוד עמד המחזאה העילאי בקרת הצור, שמסביבו חרץ דוד המלך את הגיגיו ותפילתו. להלן השוואה והකלה בין פרקנו לבין פרשת ההתגלות למשה רבנו:

'נקרת הצור' – 'בצור ירוממנין', 'ועתה ירום ראשין' – 'ועתה אם נא', 'לחוזות בנעם ה' – 'הראני נא את כבודך', 'יצפנני בסכה' – 'ישכותי כפי עלייך', 'לבקר בהיכלו' – 'ועלית בבוקר', 'נחני באורה מישור' – 'והניחותך לך'. ועicker הקבלה – ראיית הפנים היא תמצית בקשטו של משה החזרת שבע פעמים בפרשׁת הצור: 'אם אין פניך הולכים עמנון', והקב"ה לא מלא את בקשתו במלאה: 'אני אעביך כל טובך על פניך... וראיית את אחורי ואני לא יראוי', וגם כאן, בפרקנו, בקשת ראיית הפנים היא משאלתו הנכפת של דוד: 'לך אמר לב' את פניך ה' אבקש' ועל תשטר פניך ממנין'. פרשת ההתגלות כבוד ה' הייתה לאחר חטא העגל, כשה' רצה לצלות את העם, ומשה התפלל שהקב"ה ישלח לעם. בעקבות תפילתו גילה לו הקב"ה את סוד י"ג המידות, שהמידות כולן הן הבטחה אלוקית להתנהג במידת הרחמים ולא להעניש את העם כולו. אחר נאמר למשה לעלות להר סיני ולקבל את הלוחות השנינים. ארבעים הימים שבהם משה בהר, מראש חדש אלול עד יום הכיפורים, היו ימי רצון, שבהם זכו לסליחה וכפירה. עלייה זו הייתה כולה ברוח של התפישות ומפגש מחודש של משה רבנו ע"ה עם השכינה. עם קבלת הלוחות השניים נכרתה ברית מוחודשת בין הקב"ה לעם ישראל. לעומת זאת של ימי אלול' של משה בהר סיני, נכסף דוד המלך כל ימי חייו, וכן מבטה הוא במזמור כז את כלות הנפש לאותו מעמד, בהזכירו את י"ג שמות ההויה, ברמזו לרוגעי ההתגלות שלהם זכה משה רבנו ואת משאלת הלב לראות את פנוי ה'. אין מתאים יותר מפרק זה, שאותו אמר דוד המלך על יסוד ההשראה ממשה רבנו, להיאמר בימי הרצון של חדש אלול, שבהם זכה משה לסליחה וכפירה¹⁹ ואוותם ראה דוד לנגד עניינו, ומשאלתו 'לחוזות בנעם ה' ו'את פניך ה' אבקש'.

15. ר"י חיון, שם.

16. ספונרו, תהילים צ.

17. הרב אברהם ישראל שריר, 'הווני ה' דרכך' בספר עיזוכו של יום, עיון בסדר עבודת יוכ"פ, הוצאת ארץ, תשס"ד.

18. הרב י' הדרי, אורי וישע' כתלנו ג (תש"ב), עמ' 11–12.

19. קיצור ש"ע, סי' קכח סע"א: 'כי בר"ח אלול עליה משה אל הר סיני לקבל לוחות שניות ונשתחה שם מ' יום וירד ב' בתשרי שהיה אז גמור כפירה וכן או הוקדו ימים אלו לימי רצון ויום י' בתשרי ליום הכיפורים.